

ΣΟΦΙΑ ΝΙΚΟΛΑΪΔΟΥ

ΤΟ ΧΡΥΣΟ ΒΡΑΧΙΟΛΙ

ΜΕΤΟΙΧΜΙΣ

Αληθινοί άνθρωποι
αφηγούνται
τις ιστορίες τους

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Γράφοντας για τους ανθρώπους που ξέρω	9
Το παιδί θα σπουδάσει	14
Αυτοί που ήθελαν να γίνουν γιατροί	19
Οι επιχειρηματίες	43
Στελέχη, υπάλληλοι, ελεύθεροι επαγγελματίες	71
Από το χωριό στη μεγάλη πόλη	139
Στην Ευρώπη και στην Αμερική	167
Μεγάλη Βρετανία	169
Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής	208
Σερβία, πρώην Σοσιαλιστική Ομοσπονδιακή	
Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας	216
Ευρωπαϊκή Ένωση – Λουξεμβούργο	224
Ουκρανία, πρώην Ένωση Σοβιετικών	
Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών	227
Πίσω στην Ελλάδα, για να σπουδάσει το παιδί	233
Τους σπούδασε το κράτος – Οι υπότροφοι	259
Η νέα γενιά – Από τα είκοσι ως τα τριάντα	297
Και κάποια πράγματα που σκέφτηκα εκ των υστέρων	357
ΕΠΙΜΕΤΡΟ	
Η τυραννία των αναμνήσεων – Διάλογος περί μνήμης	373

Γράφοντας για τους ανθρώπους που ξέρω

Μεγάλωσα σε ένα σπίτι όπου το σχολείο θεωρούνταν προτεραιότητα και οι σπουδές είχαν αξία. Οι γονείς μου ήταν παιδιά της Κατοχής. Πίστευαν στα γράμματα, ιδίως η μαμά, με μια πίστη ακλόνητη, που δεν άλλαξε με τα χρόνια. Δύο άνθρωποι από σόγια φτωχά (μόνο αργότερα κατάλαβα πόσο φτωχά), με μόνη περιουσία το μυαλό και τις γνώσεις τους.

Ο μπαμπάς πεντάρφανος, γλίτωσε από τα πρόβατα στο χωριό και ήρθε στην πόλη. Παιδί του ορφανοτροφείου, έμαθε μουσική στο ίδρυμα και πρόκοψε. Τον θυμάμαι με το παπιγιόν, μαέστρο σε συναυλίες. Να διευθύνει χορωδίες, φιλαρμονικές, ν' ανεβοκατεβαίνει κλίμακες στο πιάνο, να παίζει πνευστά, έγχορδα, κρουστά, με την αυτοπεποίθηση του ανθρώπου που μπορεί να τα μάθει όλα. Τις τρεις φορές που προσπάθησε να μου διδάξει σολφέζ ήταν βιαστικός. Δεν καταλάβαινε γιατί, ενώ του φαινόμουν έξυπνη, δεν ξεπετούσα ολόκληρη τη θεωρία της μουσικής σε ένα μάθημα. Αφού είχα, υποτίθεται, μυαλό κι αφού μου τα εξηγούσε, προς τι η χρονοτριβή στις απαντήσεις; Γι' αυτόν η μουσική ήταν ο τρόπος του να σκέφτεται και να ζει τη ζωή του.

Ακόμη θυμόταν το πώς του είχαν πέσει όλα τα μαλλιά από την πείνα στο χωριό. Η μουσική τον έσωσε από τη μαύρη φτώχεια. Τον γλίτωσε από το χωμάτινο πάτωμα και το καρφί στον τοίχο όπου κρεμούσαν τα ρούχα. Έριξε μαύρη πέτρα και, μόλις έπιασε λεφτά στα χέρια του, τα σκόρπισε με λύσσα. Μέχρι που πέθανε, το 2004, στο χωριό δεν άλλαξαν και πολλά. Το χωμάτινο πάτωμα έγινε τσιμεντένιο. Όμως το καρφί είχε μείνει στον τοίχο, στην ίδια θέση που το άφησε.

Η μαμά ήταν από προσφυγικό σόι. Περήφανοι ως το κόκαλο, με έναν πόντιο πατέρα πατριάρχη που την έκλεινε για τιμωρία στην αποθήκη, γιατί ήταν κακόφαγη. Στο σπίτι του το φαγητό έπρεπε να το σέβονται και να το τρώνε όλοι. Ο ίδιος άνθρωπος, όταν βρέθηκε στη φυλακή επί Κατοχής, έγραφε γράμματα με μία και μόνη κάθε φορά εντολή: «Θα πεινάτε, νέπουτση, αλλά τα παιδιά θα μαθάνε γράμματα. Δε θα τα στείλεις στα χωράφια, άκουσες; Δε θα τα σταματήσεις από το σχολείο». Από τα πέντε παιδιά της οικογένειας σπούδασαν τα τέσσερα. Η μάνα μου μέτρησε τις δυνάμεις της και διάλεξε τη Σχολή που θα της χάριζε υποτροφία. Δεν χρειάστηκε να σκεφτεί πολύ. Επέλεξε τη Φιλολογία, ενώ η αγάπη της ήταν η Φυσική. Όμως εκεί οι εξετάσεις περιείχαν θέματα εκτός της διδαχθείσας ύλης, χρειάζονταν λεφτά για φροντιστήριο. Στη Φιλολογία θα περνούσε μόνο με το διάβασμά της. Με δύο υποτροφίες που έλαβαν η μαμά και ο μεγαλύτερος αδελφός της, τα χρόνια εκείνα σπούδασαν τέσσερα παιδιά.

Στο σχολείο μου, στο παλιό Ρώσικο Μαιευτήριο στη Θεσσαλονίκη, ένα δημόσιο της γειτονιάς που αριθμούσε άλλοτε εννιά και άλλοτε δώδεκα τμήματα ανά τάξη, μπορεί οι ιστορίες να διέφεραν, όμως ο παρονομαστής ήταν κοινός. Θα σπουδάσαμε, γιατί έτσι έπρεπε. Γιατί τα γράμματα είχαν αξία. Οι γονείς μας, είτε είχαν σπουδάσει είτε όχι, αυτό ζητούσαν και αυτό περίμεναν.

Η διπλανή μου στο θρανίο το αποφάσισε στα δεκαπέντε. Η μάνα της, το καλοκαίρι που τελειώσαμε το Γυμνάσιο, την έβαλε να δουλέψει στη βιοτεχνία όπου εργαζόταν και η ίδια. Να κόβει πατρόν και να στοιβάζει μπλουζάκια. Ήταν η εποχή της επανάστασης, είχαμε τα μεγάλα λόγια εύκολα. Δεν ξέραμε από ζωή, δεν είχαμε στερηθεί ποτέ τίποτα. Η μάνα της φίλης μου, που δούλευε διπλοβάρδια, αποφάσισε, με τη σκληρή αγάπη που διαθέτουν οι μάνες, να δώσει στο παιδί της ένα μάθημα. Η φίλη μου έλαβε το μήνυμα εκείνο το ατελείωτο καλοκαίρι, με το ψαλίδι στο χέρι ανάμεσα στα πατρόν. Μελέτησε σκληρά και τα κατάφερε. Σπούδασε και εγκατέλειψε τη χειρωναξία.

Μια άλλη συμμαθήτρια, δασκαλοπαιδί, ήθελε να σπουδάσει Μαθηματικά. Μπούκαρε ο πατέρας της στο φροντιστήριο και άλλαξε με το έτσι θέλω την κατεύθυνση. Φωνές και φασαρία, όλοι κοιτούσαν, εκείνη αποχώρησε κατακόκκινη. Στο τέλος έγινε καλή γιατρός. Ο δάσκαλος δεν ήθελε τίποτα λιγότερο για την κόρη του. Αφού η Ιατρική ήταν η Σχολή με τα περισσότερα μόρια, εκεί θα περνούσε το παιδί.

Πίστευε πως αυτός ξέρει καλύτερα και πως δικαίωμά του ήταν να αποφασίζει για όλα.

Τα παιδιά του χωριού ήθελαν να έρθουν στην πόλη. Τα παιδιά της πόλης ήθελαν να ζήσουν τη φοιτητική ζωή. Οι γονείς ήθελαν το χαρτί. Όλη η Ελλάδα πίστευε στο «χρυσό βραχιόλι». Ένα πτυχίο έδινε δουλειά. Ήταν η εποχή της ευμάρειας. Οι γονείς μας ήλπιζαν ότι τα πάντα είχαν δρομολογηθεί. Εμείς θα ζούσαμε καλά και τα παιδιά μας ακόμα καλύτερα. Η Ιστορία έμοιαζε ευθεία γραμμή που τραβούσε μόνο μπροστά.

Αυτή είναι η ιστορία της γενιάς μου, αλλά και της γενιάς των γονιών μου. Είναι η ιστορία των φίλων, των συμμαθητών, της γειτονιάς. Εδώ και τριάντα χρόνια, από τότε που πρωτοάρχισα να γράφω, μάζευα ιστορίες και περίμενα. Τα τελευταία επτά χρόνια εργάστηκα πιο συστηματικά, με ηχογραφήσεις και ταξίδια ανά την Ελλάδα. Συνάντησα πολλούς που ήθελαν να αφηγηθούν την ιστορία τους. Οι περισσότεροι εντελώς άγνωστοι. Μακεδονία, Πελοπόννησος, Κρήτη, Αττική. Κέρκυρα και Κύπρος. Πρέβεζα και Τρίκαλα. Από τα χωριά του Έβρου ως τον κάμπο της Λάρισας και από τη Φλώρινα ως το Καρπενήσι.

Το βιβλίο αυτό είναι ένα μωσαϊκό φωνών. Σαν τα παλιά μωσαϊκά στα σπίτια όπου μεγαλώσαμε. Από το ατελείωτο υλικό, τις συνεντεύξεις, τις ηχογραφήσεις και τις σημειώσεις φτιάχτηκε ένα υφαντό αφηγήσεων. Μπορεί να είναι η ιδέα μου, όμως κάτω από τις παραλλαγές και τα μοτίβα που

αναδεικνύονται ακούγεται ένα μурμουρίσμα που χάνεται σιγά σιγά. Είναι οι φωνές των παλιών που πίστευαν ότι τα γράμματα σε κάνουν άνθρωπο. Μια πίστη που ρίζωσε για έναν αιώνα και βάλε στη χώρα και εξηγεί αρκετές από τις ιδιαιτερότητες αλλά και τις εκπαιδευτικές της παθογένειες.

Το πτυχίο έκανε τα αγροτόπαιδα δικηγόρους και τα εργάτοπαιδα γιατρούς, γεγονός που δημιούργησε μεταπολεμικά ελπίδες ότι τα πράγματα μπορούν να αλλάξουν και ότι οι σπουδές είναι εισιτήριο.

Στο βιβλίο ακούγονται και οι φωνές μιας τρίτης γενιάς, της γενιάς των παιδιών μας. Κάποιοι από αυτούς ανήκουν σε νεότερα προσφυγικά σόγια, που έφτασαν κακήν κακώς στη χώρα. Παιδιά που γεννήθηκαν εδώ και μιλούν καλύτερα ελληνικά από αλβανικά ή ρωσικά, που είναι η μητρική τους γλώσσα. Παιδιά που πρέπει να αποδείξουν ότι μπορούν. Έχουν κίνητρο, το ισχυρότερο καύσιμο. Παιδιά που ξέρω καλά, γιατί πολλά από αυτά υπήρξαν φοιτητές μου.

Οι άνθρωποι αυτοί είναι οι πρώτοι στην οικογένειά τους που σπούδασαν. Όλοι τους φόρεσαν το χρυσό βραχιόλι. Το πτυχίο είναι χρυσό βραχιόλι στο χέρι του παιδιού, έτσι δεν έλεγαν οι παλιές γιαγιάδες;

Τους ευχαριστώ από καρδιάς, γιατί μου έμαθαν αυτό που όλοι ξέρουμε αλλά συχνά ξεχνάμε: δεν μπορείς να συναγωνιστείς τη ζωή. Εκείνη γράφει τις καλύτερες ιστορίες.

Αυτοί που ήθελαν να γίνουν γιατροί

Κ.Π. (γεν. 1942)

Έρχεται στη συνάντηση με μπλε ταγέρ, πολύ περιποιημένη, με το κραγιονάκι της. Τη συνοδεύει η εγγονή της, που χαμογελά. Είναι περήφανη για τη γιαγιά της. Η κυρία Π. μιλά χωρίς να κομπιάζει, η αφήγηση ρέει. Η παρουσία της αποπνέει γαλήνη. Γελά συχνά και αντηχεί το δωμάτιο.

Έρωτας για την άσπρη ποδιά.

Οι γονείς μου τελείωσαν το Δημοτικό. Η μαμά μπορούσε να περάσει στο Παρθεναγωγείο, να γίνει δασκάλα, αλλά η γιαγιά μου έκρινε ότι θα έβγαζε πιο γρήγορα λεφτά ως μοδίστρα. Ήθελε να την κάνει μοδίστρα.

Δεν τους δόθηκε η ευκαιρία να σπουδάσουν. Ο πατέρας μου έλεγε, όταν βλέπω βιβλίο, μου έρχεται να το φάω. Τόσο πολύ τα αγαπούσε τα βιβλία.

Η μαμά μου ήθελε να με κάνει δασκάλα. Άντε, έστω καθηγήτρια, έλεγε. Θεωρούσε ότι μόνο οι πλούσιοι είχαν δικαίωμα στην παιδεία και ότι, αν εμείς μεγαλοβλέπαμε, να γίνουμε καθηγήτριες, ξέρω γω... ήμασταν λίγο –πώς να

το πω...— σαν ψώνια. Φρίκαραν όταν άκουσαν ότι θέλω να γίνω γιατρός. Κυριολεκτικά φρίκαραν.

Από τότε που θυμάμαι τον εαυτό μου ήθελα να γίνω γιατρός.

Στα έξι μου είχα πάθει διφθερίτιδα. Ο πρώτος γιατρός που με είδε νόμισε ότι έχω αμυγδαλίτιδα. Πήγαινα από το κακό στο χειρότερο, είχα ανεβάσει πυρετό πάνω από σαράντα. Θυμάμαι ότι μου έβαζαν τα χέρια σε μια λεκάνη με νερό, που είχε παγάκια μέσα, και το νερό άχνιζε. Έβλεπα τον αχνό να βγαίνει, φανταστείτε τι πυρετό είχα. Ο λαιμός μου ήταν μια πληγή. Το ίδιο και η μύτη, τα ρουθούνια.

Δεν μπορούσα να αναπνεύσω, να καταπιώ. Μου έφερναν κρύο νεράκι και δεν μπορούσα ούτε τα χείλια μου να ακουμπήσω. Μαρτύριο. Η μαμά και η γιαγιά μου μπαίνουν βγαίνουν στο δωμάτιο ζεματισμένες... Μετά από τρεις μέρες, αποφάσισαν να φωνάξουν άλλον γιατρό.

Αυτό το παιδί έχει διφθερίτιδα, είπε. Πήγε μονάχος του, πήρε τον αντιδιφθεριτικό ορό, ήρθε δίπλα μου, τον έβαλε. Κάθισε τη νύχτα. Και μόνον όταν αντιλήφθηκε ότι πάω προς το καλύτερο έφυγε.

Πιστεύω αυτή ήταν η καθοριστική στιγμή για μένα. Σκέφτηκα, αυτός ο άνθρωπος με έσωσε. Και ήταν αυτό που ήθελα να κάνω. Όχι τόσο με την έννοια ότι θα σώζω ζωές, όσο ότι θα μπορώ να βγάζω το κακό από πάνω τους. Να τους παρηγορώ. Να τους κάνω χαρούμενους.

Και άρχισα μια ζωή έρωτα για την άσπρη ποδιά. Έργα, βιβλία, ιστορίες... ό,τι είχε σχέση με γιατρούς με ενδιέφερε.

Έλα που ο μπαμπάς δεν με άφηνε.

Τραβούσα τον μπαμπά μου από το μανίκι να πάμε σ' ένα έργο. Πάμε, βρε μπαμπά, σε παρακαλώ... Γιατί ήταν έργο με γιατρούς. Κι ο μπαμπάς μου δεν ήθελε να πάει σινεμά. Και δεν με πήγε, μ' άφησε ψυχικό κλονισμό. Ναι, ναι, ναι.

Για να γίνω γιατρός, έπρεπε να τελειώσω Πρακτικό. Όμως δεν υπήρχε Πρακτικό στο Γυμνάσιο Θηλέων, έπρεπε να πάω στο Αρρένων. Έλα που ο μπαμπάς δεν με άφηνε να πάω, κορίτσι εγώ, μέσα στα αγόρια. Το θεωρούσε ανεπίτρεπτο.

Έτσι ήρθα στη Θεσσαλονίκη, να κάνω φροντιστήριο δύο μήνες και να δώσω τον Σεπτέμβριο εισαγωγικές. Μέσα σ' αυτό το δίμηνο έπρεπε να μάθω Φυσική. Χημεία εντάξει, ήταν πιο εύκολη. Φυσική ήταν πολύ δύσκολο. Χρόνια μετά, που έδωσε ο γιος μου εξετάσεις για Ιατρική, με κοίταζε μες στα μάτια και μου έλεγε, πρέπει να πάρω είκοσι Φυσική για να περάσω, το καταλαβαίνεις; Εγώ το καταλάβαινα περισσότερο από τον καθένα τι θα πει είκοσι στη Φυσική.

Έκανα φροντιστήριο στην περιοχή του Ευκλείδη. Είχαμε έναν χημικό πάρα πολύ καλό. Και μία μέρα, όπως ήμασταν όλα τα παιδιά μέσα στην τάξη, λέει, να σας πω ποιοι θα περάσετε; Εσύ, εσύ, εσύ, εσύ, εσύ, εσύ κι εσύ (δείχνει). Με φωνάζει εμένα μετά ιδιαιτέρως και μου λέει, εσύ, για να

περάσεις, πρέπει να κάνεις αυτό που θα σου πω. Θα ρίξεις το βάρος στην Έκθεση, τη Βιολογία και τη Χημεία. Εκεί θα τα γράψεις όλα καλά. Τρεις οκτώ είκοσι τέσσερις, μου λέει – υπολόγιζε να γράψω οκτώ και στα τρία μαθήματα. Συν δύο να πιάσεις από τη θεωρία της Φυσικής, περνάς. Αν δεν μου το έλεγε αυτό, νομίζω δεν θα είχα περάσει. Γιατί δεν επρόκειτο να μάθω σε δυο μήνες αυτά που μάθαιναν οι άλλοι σε τρία χρόνια. Και όντως, έτσι έγινε. Πάντα το θυμάμαι και λέω, να τον έχει ο Θεός καλά.

Τη μέρα που βγήκαν τα αποτελέσματα ήμουν στην Καβάλα. Τηλέφωνα δεν είχαμε τότε. Μία ξαδέλφη που είχα στη Θεσσαλονίκη είχε αναλάβει να στείλει τηλεγράφημα. Ένα απόγευμα, λοιπόν, βλέπω έναν συμμαθητή μου που είχε δώσει κι αυτός. Και μου λέει, πέρασα. Εγώ πάγωσα. Ρωτάω, πώς το έμαθες; Πήρε τηλέφωνο, είπε, ο τάδε φίλος μου –ήταν γιατρός ο μπαμπάς του και είχαν τηλέφωνο στο σπίτι– και μου το είπε. Εγώ ζεματίστηκα. Γυρνάω στη μαμά μου, λέω, μαμά, αυτό κι αυτό. Και το πρωί χτυπάει το κουδούνι κι έρχεται ένας με ένα τηλεγράφημα. Το πήρα, λέει, από χθες το απόγευμα, αλλά δεν σας το έφερα, να μη σας ανησυχήσω (σκάει στα γέλια).

Να σας πω ότι πήρα το τηλεγράφημα και το καρφίτωσα εδώ (δείχνει το στήθος της) και άρχισα να κάνω βόλτες μέσα στο σπίτι (γελάει δυνατά).

– Πέρασα, ρε μαμά, πέρασα.

Η μαμά έλεγε, δεν μπορείς να σπουδάσεις, προσγειώσου,

χρειάζονται χρήματα. Και όντως χρειαζόνταν χρήματα. Ακόμα και τα εξέταστρα πληρώναμε τότε στους καθηγητές. Τα βιβλία μάς κόστιζαν όσο δύο μισθοί. Ο μπαμπάς μου όμως ποτέ δεν μου το ξέκοψε. Η μαμά προσπαθούσε να με προσγειώσει.

Έπαθα ένα κάζο στις εισαγωγικές... Δίναμε εξετάσεις (δείχνει στη μεριά της παλιάς Φιλοσοφικής) και γράφω Χημεία ωραιότατα. Εννιάρι σίγουρα. Και ακυρώνεται, γιατί έδωσαν λάθος αριθμούς σε κάποια τμήματα. Και ξαναδίνουμε. Τη δεύτερη φορά έγραψα καλά βέβαια, αλλά νομίζω ότι την πρώτη έγραψα πιο καλά. Κι όταν βγήκα, ήταν νύχτα κι έφευγα να πάω στις Σαράντα Εκκλησιές με τα πόδια. Πέρασα από το ΑΧΕΠΑ, είδα το κτίριο φωτισμένο, τα παράθυρα (συγκινείται).

– Θεες δεν θες, λέω, εγώ θα σε κατακτήσω.

Δεν μπορείς να συναγωνιστείς τη ζωή Εκείνη γράφει τις καλύτερες ιστορίες

Σ' αυτό το βιβλίο τίποτα δεν είναι επινοημένο.

Αληθινοί άνθρωποι αφηγούνται τις ιστορίες τους και ζωντανεύουν μια χώρα και μια εποχή.

Οι άνθρωποι αυτοί είναι οι πρώτοι στην οικογένειά τους που σπούδασαν. Όλοι τους φόρεσαν το χρυσό βραχιόλι. Το πτυχίο είναι χρυσό βραχιόλι στο χέρι του παιδιού, έτσι δεν έλεγαν οι παλιές γιαγιάδες; Αυτή είναι η ιστορία της γενιάς μου, αλλά και της γενιάς των γονιών μου.

Ένα μωσαϊκό από φωνές σαν τα παλιά μωσαϊκά στα σπίτια που μεγαλώσαμε. Μπορεί να είναι η ιδέα μου, όμως πίσω από τις ιστορίες ακούγεται ένα μουρμούρισμα που χάνεται σιγά σιγά. Είναι οι φωνές των παλιών που πίστευαν ότι τα γράμματα σε κάνουν άνθρωπο. Μια πίστη που ρίζωσε για έναν αιώνα και βάλε στη χώρα και εξηγεί αρκετές από τις ιδιαιτερότητες, αλλά και τις εκπαιδευτικές της παθογένειες.

Στο τέλος ακούγονται και οι φωνές μιας τρίτης γενιάς, της γενιάς των παιδιών μας.

**Το οικογενειακό απωθημένο που διαμόρφωσε
μια ολόκληρη χώρα.**

Ένα πτυχίο για το παιδί.

Η ειρηνική επανάσταση που άλλαξε την Ελλάδα.

